

TANITMA, TAHLİL ve TENKİTLER :

Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427), Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren: 1394-1427*, Çeviren : Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, 215 s.

Johannes veya Johann veya Hans Schiltberger (d. 1380 - ö. 1440), Macar kralı Sigismund'un Osmanlılara karşı açtığı sefere, derebeyi Leinhardt Richartinger'in maiyyetinde katılmış, Niğbolu savaşında (1396) Osmanlılara esir düşmüş, Beyazıd'ın köleleri arasında bulunmuş; Ankara savaşından sonra (1402) Timur'un hizmetine geçmiş; Timur'un ölümünden sonra oğlu Şahruh'un hizmetine, daha sonra diğer oğullarından Muran Şah'ın hizmetine alınmış; böyle bir iki sahip değiştirdikten sonra Altın ordu prenslerinden Çekre'nin kölesi olmuş ve bu prensin iktidar mücadeleleri içinde Sibiryaya ve İdil bölgesine gitmiş, en sonunda kaçarak Almanya'ya (Bavyera'ya) dönmüştür. Burada esarete iken gördüklerini anlattığı kitabını yazmış (1427), bu kitap 1460'ta Augsburg'ta basılmıştır. Schiltberger, esaret hayatı boyunca Anadolu, Mısır, Orta Asya, Kafkaslar ve Kuzey Karadeniz, İdil ve Sibiryaya bölgelerini görmüş, buralardaki halklar ve bunların inanışları, dilleri, şehirleri vs hakkında bilgiler vermiştir. Schiltberger'in eseri uzun süren bir esaret hayatının sonunda yazıldığı için bir seyahatnameden ziyade bir anı kitabı mahiyetindedir. Zaten bu topraklarda bir seyyah olarak değil, bir savaş esiri olarak bulunmuş, o sebeple hareketleri ve gözlem alanları kısıtlı olmuştur. Esas olarak Türklerin yaşadığı veya hakim olduğu bu kadar geniş bir coğrafya hakkında bilgi veren en eski Batılı kaynaklardan biri olmak itibarıyla son derece değerli bir eser olmakla birlikte, gözlemlerinin sath'lığı, bilgilerinin yetersizliği ve bazı olayların üzerinden çok zaman geçtikten sonra hatırdaki kaldıkları kadarıyla yazılmış olmaları sebebiyle çok sağlam bir kaynak da değildir. Ancak, kendisinden yaklaşık bir yüzyıl öncesine ait Marko Polo seyahatnamesinin de benzeri pek çok eksikler, yanlışlar içerdiği göz önünde tutulduğunda, bu gibi kaynakların söz konusu kusurlarına rağmen ehemmiyetlerinden bir şey kaybetmedikleri kabul edilmelidir. Nitekim bazı Batılı araştırmacılar Schiltberger'i Türkoloji'nin temelini atan kişi gibi görmektedirler. Bu kitabın ele aldığı konular sadece Türklerle ilgili olmadığı için Schiltberger'i daha geniş manada Şarkiyat'ın öncülerinden saymak daha doğru olur. Bu eserde Türklerle birlikte Araplara, İslâm dinine ve Anadolu ile Kafkasya'da yaşayan Hristiyan kavimlere dair de ilgi çekici bilgiler vardır. Bu kıymetli eser Türkiye Türkolojisinde kaynak olarak pek az kullanılmıştır. Nihayet, Dr. Turgut Akpınar tarafından Türkçeye tercüme edilmiş bulunuyor. Bu ilm" bir neşir veya ilm"

bir neşrin tercümesi olmaktan daha çok Almanca metinlerin Türkçeye çevirilmesinden ibarettir. Ancak buna rağmen eser hakkında etraflı bilgi edinmemize, ondan sınırlı da olsa yararlanmamıza yardımcı oluyor. Bundan sonra bu eserdeki malzemenin Türkiye Türkolojisi tarafından tetkiki gerekmektedir.

T. Akpınar, tercümenin başına daha önce bu eseri ve yazarını tanıtma mahiyetinde yazdığı iki yazıyı ve R. Anhägger'in bu eserin neşirlerine dair yayınlamış olduğu çalışmayı da koymuş ki, bu son derece faydalı olmuştur. Anhägger'in yazısından öğrendiğimize göre, eserin dört yazma nüshası vardır. Alman ilim adamları Neumann (1859) ve Langmantel (1885) bu yazmalara dayanan tenkitli metin neşirleri yapmışlardır. 1983 yılında Schlemmer, Neumann neşrine dayanarak eseri çağdaş Almancaya çevirmiştir. Şu eser de Rusya'da hazırlanmıştır: Philip Bruun (ed), *Puteşestvie İvana Şiltbergera po Evrope, Azii i Afrike s 1394 po 1427 g.* Perevel s nemeskogo I snabdil primeçaniyami F. Brun. Zap. Novoross. univ. , god I, t. I. (Vıp. 1-2) Odessa, 1867. Neuman neşri, J. Buchan Telfer tarafından 1879 yılında İngilizceye tercüme edilmiş, bu tercüme hem bir Schilberger mütehasısı olan P. Bruun'un hem de mütercimin notlarıyla zenginleştirilmiştir: *The Bondage and travels of Johann Schiltberger, a native of Bavaria, In Europe, Asia, and Africa, 1396-1427*, 1879. Turgut Akpınar'ın çevirisinin Schlemmer'in çağdaş Almanca'ya yapılmış aktarımdan olduğu anlaşılıyor.

Bu eserin dilimize kazandırılmış olması, Türkiye Türkolojisi için bir kazançtır. Ancak bunun eksik bırakılmış bir çalışma olarak ortaya çıktığını da ifade etmek gerekir. Zira böyle bir eserin kuru bir tercümesinin gerekli ölçüde faydalı olamayacağı açıktır. Bunun bir takım notlar ilâvesiyle zenginleştirilmesi elbette son derece gerekli idi. Zaten bu iş Batılı ilim adamlarınca yapılmıştır. Meselâ, J. Buchan Telfer'in tercümesine ilâve edilen ve çoğu P. Bruun'a ait olan notlar herhalde eseri bir kat daha kıymetlendirmektedir. Sanırım sayın T. Akpınar bu tercümeyle görmemiştir. Tarih ve Toplum'da (sayı 17, Mayıs 1985) çıkan ve kitabın baş tarafında tekrar yayımlanmış olan bir yazısında bu eserden bahsetmekte, ancak bunu başka bir kaynaktan aldığı eserin ismini (Travels and Bordage) şeklinde yanlış ve eksik olarak zikretmesinden anlaşılmaktadır. Bu notların Türkçe tercümeyle eklenmemesi bir eksikliktir. Ümid ederiz ki, gelecek baskılarda bu notlar da Türkçe tercümeyle ilâve edilsin.

Eserin orijinalinin sonuna eklenen Tatarca metinler Türkçe tercümede de verilseydi, son derece faydalı olurdu. Bu Tatarca dil örnekleri üzerinde yapılmış çalışmalar da şunlardır: W. Helmholtz, "Das türkische Vaterunser in Hans Schiltbergers Reisebuch", *Folia Orientalia*, 6 (1964) ve *Central Asiatic Journal* 11 (1966). Helmholtz'un çalışmasından aldığımız (CAJ) bu Tatarca duanın orijinal yazılışı ve transkripsiyonu şöyledir:

Atha bisum chi kockta sen, aliguschludur senung adung; kellsun senung hanluchung; bolsun senung erckchun aley gierda u-chokchta; [wer wi]sum gundaluch ottmeckchimisny bugun; koy bysun iasachin (jasochin), aley bis [wis dache] koyellum bysum iasochlomusny dacha; koyma bisni sunamachka; illa gartha wisni gemandan.

(Ata bizüm ki kökte sen, alguşludur senu– adu–; kelsün senü– hanluku–; bolsun senü– erkü– alay yerde u-kökte; ver bizüm gündelük ötmekimizni bugün; koy bizüm yazoqnı, alay biz dakı koyalum bizüm yazoklomuznı; koyma bizni sunamaka, illa gortar bizni yamandan.)

Burada okuma esnasında dikkatimizi çeken bazı hususları kaydetmek istiyoruz.

Bazı şahıs ve yer isimlerinde Schiltberger'in kullandığı imlâ muhafaza edilirken, bazı durumlarda bunların okunuşları verilmiştir. Bunların hepsinde önce eserin aslındaki imlâlar verilse idi daha faydalı olur, okuyucuya bir takım değerlendirme imkânları sağlanmış olurdu. Meselâ 5. bölümde Mirachamad (Mir Ahmed) şeklinde yazılmış. Ancak Kadı Burhaneddin'in isminin eserdeki orijinal yazılışı (Wurchanadin) verilmemiştir. Bu bölümde Mirachamad (Mir Ahmed ?) şeklinde bir soru işareti konmuş. Buna gerek yoktur. Bu açıkça Amasya Emiri Ahmed'dir.

Eserin Türkçe tercümesinde hep *Müslümanlardan* söz edilmektedir. Oysa Neumann neşrinin adı geçen İngilizce tercümesinde Müslümanlardan değil, *kâfirlerden* (= infidels) bahsedilmektedir; yani Schiltberger İslâm dini mensupları için her zaman ve ısrarlar “kâfirler” terimini kullanmaktadır. Tabii bu onun yaşadığı esaret hayatıyla da ilgilidir. Ancak terimin o yüzyıl ve hatta daha sonraki yüzyılların Avrupasında Müslümanların nasıl görüldüğünü daha iyi anlamak için aynen bırakılması metni doğru anlamak açısından yararlı olurdu.

s. 47 Schiltberger ve diğer Hristiyan esirler kaçma teşebbüsünde bulunurlar, ancak yakalanırlar. İdam edilmeyerek bağışlanan ve hapse atılan esirlerin dokuz ay sonra Ramazan bayramı esnasında Yıldırım Beyazıt'tan affedilmesini iştirham eden “kralın şeyhi Emir Süleyman”dır. Ancak Neumann neşrine dayanan J. Buchan Telfer'in tercümesinde “kralın şeyhi yerine” “his eldest son Wirmirsiana” denmektedir ki, I. Beyazıt'ın en büyük oğlu Emir Süleyman'dır; yani Emir Süleyman “kralın şeyhi” değil “en büyük oğlu”dur.

s. 89. Büyük Tataristan. Mütercim dipnotta şu açıklamayı koymuştur: “Büyük Tataristan: Hazar Denizi ile Moğolistan arasındaki bölgeye verilen isimdir. Altın Ordu bölgesine ise Küçük Tataristan denilebilirdi.” Halbuki yazarın anlattıkları

nazarı itibare alınır, Büyük Tataristan'ın Altın Orda bölgesi olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. s. 95'te 26. bölümdeki ifadelerden de bu anlaşılmaktadır.

s. 95. Büyük Tataristan'da hüküm süren *Sedichbekhan*. Bu isim Parantez içinde Han Sadi Beg, 1401-1407 olarak verilmiştir. Halbuki A. Y. Yakubovski'nin eserinde bu isim Şadibek Han (1400-1408) olarak verilmektedir (*Altın Ordu ve Çöküşü*, Ter. Hasan Eren, 194-195).

s.100. 29. bölümde Kallaterka (Telfer'in tercümesinde Kallacercka) ismi (Varna'nın Kuzeyinde eski Bulgar şehri Gallat) diye izah edilmiş. Telfer tercümesinde Bruun'un yazdığı notta bu yer isminin daha ziyade Kaliakra kalesi olduğunu ileri sürmektedir (s. 145). Bu yer ismi Evliya Çelebi Seyahatnamesi'de (c. II. 267a/19) Keligra olarak geçmektedir. Halen Bulgaristan sınırları içinde Kaliakra Burnu mevcuttur.

s.101. 29. Bölümde *Adalia* kelimesi (Adala) olarak açıklanmıştır. Bugün *Adala* ismiyle maruf büyük bir yerleşim merkezi yok, ancak Batı Anadolu'da Salihli'ye bağlı bir köy vardır. Böyle küçük bir yerleşim merkezinin bu eserde yer alması pek de akla yakın görünmüyor. Bunun *Antalya* olarak anlaşılması daha doğrudur. Antalya'nın tarihte *Atalia*, *Adalia* vs. isimleriyle anıldığını biliyoruz (bkz. İA, "Antalya" Maddesi).

s.101 Rumeli ve Anadolu'daki bazı şehirlerin isimlerinden bahsedilmektedir. Müellifin transkripsiyon sisteminden bazı isimlerin anlaşılması oldukça güçtür. Burada birkaç isimle ilgili teklifimizi de ifade etmek istiyoruz: *Wegureisari* : Bu Kelimenin başındaki harfin /b/ olduğu başka örneklerden de bellidir. Mes. Walher = Bulgar. Kelimenin sonundan sanırım isar > hisar kelimesini de tanımakta güçlük yoktur. Şu halde Bekir hisarı veya Bı-ar hisarı ~ Pınar Hisarı isimlerinden birini teklif edebiliriz. Tarih" kaynaklarda Bekir Hisarı diye bir yer ismi yoktur. Ancak ikincisi tarih" bir yer adıdır.

s.108. 33. Bölüm'ün başındaki *Thaures* ismi parantez içinde *Tahran* olarak yorumlanmış, soru işareti konularak da bu yorumdan emin olunmadığı ifade edilmiştir. Bu isim *Tebriz* (< Tevriz)'den başka bir şey değildir. O yıllarda İran'ın başkenti durumunda daha çok Tebriz bulunuyordu. Tahran'ın başkentliği 18. yüzyıl civarındadır.

51. bölümde mensuplarına "They" denilen bir teşkilattan bahsedilmektedir. T. Akpınar bunun metni çağdaş Alman dilinde yayımlayıcılardan Graessel'e göre Hasan Sabbah'ın Haşhaşin'leri olduğunun ileri sürüldüğünü, ancak bunların Neumann'ın belirttiği gibi "Gazi"ler olmasının daha akla yakın olduğunu belirtmektedir. Yine Telfer tercümesindeki notunda Bruun (s. 221), Neumann'ın bu görüşüne karşı çıkmış ve Melâhide (Malahidah) mezhebi mensuplarına Day

(misyoner) denildiğini, bu kelimenin de bu manada olduğunu ifade etmiştir ki, bu akla daha yakındır.

52. bölümde ihtida eden bir Hristiyan'ın Müslüman oluşuyla ilgili tören anlatılmakta ve burada söylenen bir tür "tekerleme" nakledilmektedir (Telfer'den) : Thary byr dour, Messyh kyoull dour, Meryam kara bash dour, M'hammed ressouly dour. "Allah birdir, Mesih kuldur, Meryem (onun) hizmetçisidir, Muhammed resulüdür". T. Akpınar: "Açıktır ki, bu metin gerçek kelime-i şahadet'e uymayan, Schiltberger'in yakıştırmasından ibarettir." demektedir. Oysa bu metin kelime-i şahadetten ziyade, ihtida merasimlerinde okunan bir tür "tekerleme"dir ve bunun Kafkasya ve İran'ın çeşitli yerlerindeki ihtida törenlerinde de yapıldığı, Telfer neşrinde konuyla ilgili açıklamada (s. 222) belirtilmektedir.

Batı'da Türk ve İslâm coğrafyasıyla ilgili olarak kaleme alınmış en eski seyahatnamelerden biri olan bu eserin Türkçe'ye aktarılması sevindirici ve faydalı olmuştur. Sayın Turgut Akpınar, zorlamasız, duru bir Türkçeyle güzel bir eser ortaya koymuş, övgüye lâyık bir iş gerçekleştirmiştir. Ancak eserin sonraki baskılarının bilhassa P. Brunn'un notlarının ilâvesiyle tekmil edilmesi Türkiye Türkolojisi için kazanç olacaktır.

Hayati DEVELİ